

Семенов, А. Ю. Роль фінансових установ у суспільно-економічному відтворенні: еволюція теоретичних поглядів (XVII–XIX ст.) [Текст] / А. Ю. Семенов // Вісник Криворізького економічного інституту. – 2011. – № 1. – С. 123–127.

УДК 336.77 (091)

**РОЛЬ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ У
СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ ВІДТВОРЕННІ:
ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ (XVII – XIX ст.)**

А. Ю. Семенов, 2011

ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ»

У статті на основі аналізу вітчизняних і зарубіжних наукових джерел узагальнено економічні погляди представників різних наукових шкіл XVII – XIX ст. щодо ролі фінансових установ у суспільно-економічному відтворенні країни. Доведено, що означений період віддзеркалював динаміку поступу в розумінні вченими вагомої ролі банків у сприянні торгівлі, значення депозитних операцій банків як засобу стимулювання розвитку економіки і місця кредитних інститутів у трансформації заощаджень в інвестиційні ресурси.

Ключові слова: фінансові установи, банк, кредит, меркантилізм, класична політична економія, еволюція економічних поглядів.

Потреби XXI століття у пошуку ефективних джерел економічного зростання України загострили нагальні проблеми дослідження ролі фінансових установ як основних агентів у сфері трансформації заощаджень в інвестиції. Успішному вирішенню означеної проблеми сприятиме звернення до здобутків зарубіжної і національної економічної думки. У цьому контексті важливо розглянути період XVII – XIX століття. Цей період увійшов у світову і вітчизняну економічну історію як початок формування основ ринкової

економіки, головних її інститутів, зокрема виробничих підприємств та перших фінансових установ.

Грунтовне вивчення та аналіз історико-економічних праць відомих вітчизняних і зарубіжних учених слугує важливим підґрунтям розв'язання проблеми сучасного ефективного функціонування фінансових установ та їх якісного впливу на суспільно-економічне відтворення.

Історико-економічні аспекти розвитку країни, роль фінансового ринку в суспільно-економічному відтворенні розглядаються як зарубіжними (А. Герієнкрон, Р. Голдсміт, Е. Дж. Доллан, М. Лівінгстон, Ж. Матук, А. Шарп), так і вітчизняними дослідниками (В. Базилевич, К. Воблій, О. Вовчан, В. Зимовець, С. Зубик, П. Леоненко, П. Юхименко, В. Шелудько та ін.).

Останнім часом захищені дисертації, в яких означена проблема частково розглядається в контексті аналізу інвестиційного потенціалу банків (С. Леонов [8], М. Туріянська [15], С. Циганов [16]) та небанківських фінансових установ (І. Каракулова [7]), особливостей формування інституційної структури фінансового ринку в умовах транзитивної економіки (В. Вірченко [3]), проблем становлення і розвитку національних банківських систем у країнах із трансформаційною економікою та України зокрема (І. Новікова [11]). Однак низка питань, що стосуються аналізу економічних поглядів представників відомих наукових шкіл XVII – XIX століття щодо ролі фінансових установ в економічній системі та їх впливу на економічне зростання країни, потребує більш детального розгляду.

У межах статті схарактеризуємо погляди представників світової (Т. Мен, Дж. Ло, Ж.-Б. Кольбер, В. Петті, А. Сміт), і вітчизняної (М. Балудянський, В. Вернадський, М. Бунге, М. Туган-Барановський) економічної науки XVII – XIX ст. на роль фінансових інститутів у суспільно-економічному відтворенні. Джерельною базою статті слугують наукові праці відомих економістів означеного періоду [1-3, 5, 9, 10-14], а також наукові публікації сучасних дослідників [4, 6, 7, 8, 15, 16].

Фінансові установи, до яких відносять банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії та інші юридичні особи, що надають фінансові послуги, виступають єднальною ланкою між фінансовою системою та реальним сектором економіки, формують ресурсну базу розширеного відтворення народного господарства, створюють сприятливий інвестиційний клімат і, як наслідок, стимулюють економічне зростання країни. Упродовж історико-економічного розвитку сутність поняття «фінансова установа», як, власне, і роль фінансової установи в суспільно-економічному відтворенні змінювалися, поглиблювалися, розширювалися у напрямку від «звичайних обслуговувачів» народного господарства до невід'ємної і вагомої складової трансформації заощаджень в інвестиції.

Для більшості європейських країн XVI – кінець XVIII століття характеризується поглибленням товарно-грошових відносин, розширенням міжнародної торгівлі, внаслідок відкриття нових територій, зміною ролі торгівельного капіталу. Першими дослідниками фінансових інститутів цього періоду вважають представників школи меркантилізму, зокрема Т. Мена, Ж. Кольбера, Дж. Ло та ін.

«Гроші породжують торгівлю, а торгівля збільшує гроші» - таке гасло сповідував яскравий представник пізнього меркантилізму Т. Мен (1571—1641). Головну увагу англійський дослідник зосереджував на ролі грошей і торгівлі у стимулюванні розвитку виробництва. Разом з тим особливої місії учений надавав банкам, що здійснюють безготівкові розрахунки і кредитування торгівлі. Т. Мен вважав, що «італійці переводили боргові розписки, мали банки державні та приватні, в яких щоденно з допомогою лише записів здійснювали взаємні розрахунки на значні суми; тоді як гроші, що становили основу кредитів, використовувалися у зовнішній торгівлі як товар [9]. Отже, накопичуючи фінансові ресурси, банки сприяють розвиткові торгівлі через надання коштів торговцям під низький відсоток.

Натомість французький економіст Ж. Кольбер (1619 - 1683) заперечував ідею необхідності фінансового посередництва та економічний ефект від діяльності банків, вважаючи корисними для суспільства лише землеробство, торгівлю і ремісництво. Наголошуючи на шкідливій для суспільства діяльності банків, відомий меркантиліст пропонував навіть створити спеціальні Палати правосуддя, що мали відстоювати насамперед інтереси громадян у відносинах з фінансовими установами [6, 8].

Продовжувачем позитивних ідей розвитку банківської справи і впровадження грошової системи, що ґрунтується на обігу банкнот, ідеологом капіталотворчої теорії кредиту вважають шотландського меркантиліста Джона Ло (1671-1729). Автор праці «Гроші і торгівля з пропозицією, як забезпечити націю грошима» [5] наголошував на кредитній експансії банків як запоруки економічного зростання, а для розширення кредиту пропонував випускати нерозмінні грошові знаки.

Невдалий експеримент Дж. Ло з власним емісійним банком, що збанкрутував через надмірну емісію незабезпечених банкнот, спонукав англійського економіста Г. Маклеода (1821-1902) у подальшому, як засвідчує аналіз науково-навчальних студій [6, 8], вдосконалити капіталотворчу теорію кредиту. Розглядаючи банки як «фабрики кредиту», Маклеод цілком логічно доводив, що вирішальна роль у їхній діяльності належить кредитним операціям, внаслідок яких формуються депозити. Водночас відомий економіст наголошував на «розумних» межах збільшення обсягів кредиту.

Таким чином, пізній меркантилізм, ототожнюючи багатство із грошима та надаючи великого значення постійному їх руху та обігу, значну роль відводив фінансовим інститутам як посередникам у переміщенні капіталів у формі кредиту.

Подальший розвиток економічної думки щодо ролі і місця фінансових інститутів в економічній системі здійснили представники класичної школи політекономії (кін. XVII – XIX ст.).

Цей період у найбільш розвинутих європейських країнах характеризувався завершенням первісного нагромадження капіталу, динамічним розвитком підприємництва, зміщенням пріоритетів підприємців зі сфери торгівлі у сферу виробництва та ін. Серед учених, у наукових дослідженнях, яких наголошувалося на окремих аспектах ролі і місця фінансових інститутів в економічному житті країни, важливо відзначити В. Петті, А. Сміта, Дж. С. Мілля та ін.

Основоположник класичного напрямку політекономії Вільям Петті (1623-1687) вперше наголосив на функціонуванні т. зв. «банківського депозитного мультиплікатора» [12]. Досліджуючи швидкість обертання грошей, учений довів, що здійснення фінансовими установами депозитно-кредитних операцій збільшує пропозицію грошей на ринку, що стимулює торгівельні операції і позитивно впливає на суспільно-економічне відтворення.

Усесвітньовідомий учений, шотландський представник класичної школи політекономії, Адам Сміт (1723-1790) теж значну увагу приділяв діяльності фінансових посередників на грошовому ринку. Дослідник заохочував банки до емісії паперових грошей, які є більш захищеними від псування та шахрайства, ніж металеві. Виокреслював сутність депозитних операцій банків. Доводив, зокрема, що депозити допоможуть забезпечити банки наявними активами для кредитування, а відтак сприятимуть розвитку виробничої діяльності і суспільно-економічному відтворенню. Як приклад, у праці «Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй». А. Сміт наводить Шотландію, торгівельний оборот якої після відкриття перших комерційних банків в Единбурзі зріс більше, аніж учетверо[13].

Проте, як слушно зауважують сучасні науковці [6, 8], А. Сміт, визнаючи похідний характер кредиту від виробництва, не з'ясував достатньою мірою зворотнього впливу на сферу виробництва й обіг реального капіталу, а роль банків зводив лише до звичайних посередників у кредиті.

Для сучасної економічної науки вагомим тлумаченням вченого і щодо сутності та значення торгівельного страхування. Розподіляючи приватний

збиток серед великої кількості людей, таке страхування в окремо взятої особистості формує усвідомлення безпеки.

Продовжувач традицій англійської класичної школи Дж. Міль (1806-1873) основну увагу зосередив на аналізі грошей і кредиту. Наскрізною ідеєю праць відомого вченого виступає ідея позитивного впливу інфляції та збільшення кредиту на економічне зростання: інфляційне підвищення цін сприяє зниженню реальної величини боргів, а це призводить до перерозподілу багатства на користь виробників як основних дебіторів [10]. Водночас кредит як абсолютно необхідний для перетворення всього капіталу країни у продуктивний, — доводив Дж. С. Мілля, — слугує засобом більш ефективного використання виробничих можливостей країни.

Відсоток по кредиту визначається співвідношенням попиту і пропозиції позичкових фондів та поступово вирівнюється до норми прибутку на капітал, отже, на думку Мілля, для забезпечення сталого зростання державний банк країни необхідно орієнтувати на зростання банківського відсотка.

Аналіз праці вченого [10], студіювання наукових джерел [2, 3] підтверджує, що англійський економіст значно ширше інтерпретував «закон Юма». Учений стверджував, що приплив іноземного капіталу обумовлює посилення національного валютного курсу та зменшує відсоткову норму навіть під час зростання цін. Валютний курс встановлюється на користь країни, яка здійснює політику сприяння зростанню банківського відсотка. Разом з тим дослідник указував на доцільність зростання кредиту в розумних межах.

Послугуючись джерельною базою [1-3, 14], схарактеризуємо і наукові праці вітчизняних економістів XIX століття, присвячені генезису дослідження фінансового ринку, сутності та функцій фінансових інститутів в Україні. Незважаючи на серйозне відставання від західноєвропейських країн, які ще на початку XIX сторіччя вступили на шлях індустріальної перебудови, та несформованість єдиної економічної території України, такі вітчизняні вчені, як М. Балудянський, М.Туган-Барановський, М. Бунге, В. Вернадський, І. Франко

активно працювали в галузі класичної економічної теорії. Дослідження українських економістів увійшли до світової спадщини економічної думки.

У контексті означеної проблеми вагомими є наукові студії М. Балудянського (1769-1847). Зокрема, у праці «Про національне багатство» автор зазначав: заощадження і кредитні інститути є корисними для національної економіки через свою здатність формувати інвестиційні ресурси для реального сектору економіки. Однак, доводив учений, заощадження не повинні набувати значних розмірів, а «ощадливість – не перетворюватися у скупість; ...примноження народного багатства залежить від того, щоб завжди більшу частину надлишку перетворювати в капітал» [1]. Допомогати трансформації заощаджень в інвестиції, на думку науковця, мають кредитні організації. Таким чином, М. Балудянський задовго до появи наукових студій англійського ученого Дж. Кейнса (1883-1946) зрозумів хибність думки класиків політекономії про автоматичний рух заощаджень в інвестиції.

Питання кредиту глибоко досліджував і М. Бунге (1823-1895). Слушними вважаємо міркування дослідника щодо кредитних відносин, які дозволяють оптимально розподілити вільні грошові кошти в ті галузі, що володіють найбільшим граничним продуктом і забезпечують оптимальний перерозподіл вільних фінансових ресурсів. Для функціонування фінансових інститутів, переконливо доводив український економіст, через систему державних гарантій, пільг за відсотковими виплатами, беззаставне кредитування держава має створювати відповідні передумови насамперед кредитного характеру.

Теоретичні переконання вченого знайшли відображення у фінансовій програмі М. Бунге як міністра фінансів Російської імперії. Основні ідеї програми такі: зміцнення кредитних закладів для здешевлення кредитів, чітка державна політика щодо гарантування банківських вкладів, компенсування виплат за кредитами для окремих категорій позичальників, розбудова системи недержавного промислового та сільськогосподарського кредиту [2].

Новий етап у розвитку теорії фінансового посередництва відкривають фундаментальні праці українського економіста М. Туган-Барановського (1865-

1919). У своїй праці «Періодичні промислові кризи. Історія англійських криз. Загальна теорія криз» дослідник першим обґрунтував ідею залежності фази промислового циклу від закону інвестування [14]. Криза, вважав учений, виступає наслідком порушення взаємозв'язку між заощадженнями та інвестиціями, диспропорції у русі цін, а безпосередньою причиною кризи є нестача капіталу. У цьому значенні дослідник особливо підкреслював роль депозитних та кредитних фінансових інститутів, розкривав переваги кредитної кооперації для дрібних ремісників та сільськогосподарських виробників.

Роль посередництва на фінансовому ринку, особливості функцій фінансових інститутів – ці та інші питання фундаментально представлені у науковому дослідженні «Про обмін і торгівлю» [3], автором якої є відомий учений В. Вернадський (1863-1945). Науковець переконливо доводив: посередники займають центральне місце у функціонуванні ринкового обміну; намагаючись максимально задовольнити потреби споживачів, вони суттєво прискорюють обмін товарів, послуг та капіталу, що впливає на економічне багатство країни.

Висновки. Отже, проведений нами аналіз наукових праць відомих економістів XVII – XIX ст. засвідчує: що означений період віддзеркалював динаміку поступу у розумінні ролі і місця фінансових установ у суспільно-економічному відтворенні. Серед актуальних проблем, на яких акцентували увагу представники меркантилізму, – сприяння торгівлі через кредитування та здійснення безготівкових розрахунків банками (Т. Мен), кредитна експансія банків як запорука економічного зростання (Д. Ло). Представники класичної школи політекономії (В. Петті, А. Сміт, Дж. Міль) з'ясовували роль депозитних операцій як засобу стимулювання розвитку економіки, наголошували на похідному характері кредиту від виробництва. Вітчизняні вчені з урахуванням досвіду західної економічної теорії довели роль кредитних інститутів у трансформації заощаджень (М. Балудянський), розвинули теорію кредиту (М.Бунге), обґрунтували ідею залежності фази промислового циклу від закону

інвестування (М. Туган-Барановський), наголошували на специфічній ролі посередників у сприянні обігу товарів, послуг та капіталу (В. Вернадський).

Конструктивні ідеї відомих зарубіжних і вітчизняних економістів щодо ролі фінансових установ у суспільно-економічному відтворенні країни, сутності і значення механізму руху фінансових ресурсів від власників заощаджень до підприємств реального сектору економіки мають знайти логічне продовження у наукових дослідженнях кінця ХІХ – ХХ ст. Розвиток економічної думки про роль фінансових установ в економічній системі цього періоду розглянемо в наступних дослідженнях.

Література

1. Балудянський М. А. Про зерносховища. Про національне багатство // Українська економічна думка : хрестоматія [упоряд. С. М. Злупко] / М. А. Балудянський. – К. : Знання, 2007. – С. 79–96.
2. Бунге Н: сучаний дискурс: монографія / [за ред. В. Д. Базилевича]. – К. : Знання, 2005. – 697 с. – («Славетні постаті»).
3. Вернадський І. В. Про обмін і торгівлю // Українська економічна думка : хрестоматія [упоряд. С. М. Злупко] / І. В. Вернадський. – К. : Знання, 2007. – С. 110–121.
4. Вірченко В. В. Формування інституційної структури фінансового ринку в умовах транзитивної економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / В. В. Вірченко. – Київ, 2007. – 18 с.
5. Джон Ло. Опыт исследования по истории финансов: С портретом Джона Ло: [Электронный ресурс] : Пер. с нем. Горн Э.; Пер.: Шипов И.; Предисл. : Бунге Н. Х. / Ло Джон. – С.–Пб.: Тип. А. С. Суворина, 1895. – 402 с. – Режим доступа : <http://www.lawlibrary.ru/izdanie62369.html>
6. Історія економічних учень : підручник / [за ред. В. Д. Базилевича]. – у 2 ч. – Ч.1 – 2-ге вид., випр. – К. : Знання, 2005. – 567 с.
7. Каракулова І. С. Небанківські фінансові установи на ринку фінансових послуг України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук:

- спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / І. С. Каракулова. – Київ, 2008. – 234 с.
8. Леонов С. В. Інвестиційний потенціал банківської системи [монографія] / С. В. Леонов. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – 375 с.
 9. Мен Т. Багатство Англії во внешней торговле, или баланс внешней торговли как регулятор нашего богатства [Электронный ресурс] : Хрестоматия по истории экономических учений / Т. Мен. – Режим доступа : http://www.iu.ru/biblio/archive/noname_hrestistektor/default.aspx.
 10. Милль Дж. С. Основы политической экономии / Дж. С. Милль; [пер. с англ. А. А. Калинина, В. Т. Стоплер; под. ред. А. Г. Милейковского]. – М. : Прогресс, 1980. – 496 с.
 11. Новікова І. Е. Розвиток банківської системи України в умовах становлення ринкового господарства (друга половина ХІХ - початок ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / І. Е. Новікова. – Київ, 2009. – 19с.
 12. Петти В. Трактат о налогах и сборах / В. Петти. – Классика экономической мысли : Сочинения. – М. : Эксмо-Пресс, 2000. – С. 5–77.
 13. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / А. Сміт; [наук.ред. Є. Литвин, пер.з англ. О. Васильєва]. – К. : Port-Royal, 2001. – 594с.
 14. Туган-Барановский М. И. Периодические промышленные кризисы / М. И. Туган-Барановский. – М. : Директ-медиа, 2008. – 428 с.
 15. Туріяньська М. М. Концептуальні засади формування джерел інвестиційних ресурсів України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / М. М. Туріяньська. – Донецьк, 2006. – 33 с.
 16. Циганов С. А. Еволюція національних банківських систем в умовах інтернаціоналізації світового господарства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.05.01 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / С. А. Циганов. – Київ, 2006. – 36с.

